

YENİLEŞME DEVRİ TÜRK EDEBİYATINDA MİLLÎ RHÉTORIQUE MESELESİ

KÂZIM YETİŞ

Rhétorique'in millî olup olamayacağı ayrı bir araştırma konusudur. Yalnız şu kadarını söylemekte fayda vardır. Edebî eserlerin ilk ve en mühim malzemesi dildir. Dilin milliliği ise şüphe götürmez bir gerçektir. Her dilin özelliği ve ifâde imkânları ayrıdır. Bir edebî eserin beynelmilel bir hüviyette olması onun milliliğine mâni değildir. Muhakkak ki *rhétorique* kâidelerinin her dilde ve millette geçerli olan tarafları vardır. Fakat millî taraflarının da bulunması gerektir. Kaldı ki biz burada edebiyat tarihimizin bir vâkıası üzerinde duracağız. *Rhétorique*'in millî olup olamayacağı ne şekilde düşünülürse düşünülün, edebiyat tarihimizin bir devresinde böyle bir görüş ortaya atılmış ve münakaşası yapılmıştır.

Güzel konuşmanın, güzel yazmanın kâide ve prensiplerini tesbit çalışmalarının tarihi, bir diğer söyleyişle *rhétorique*'in tarihi M. Ö. V. asra kadar çıkar. Araplar'da ve Batı'da çok uzun bir geçmişi bulunan bu sahanın bizdeki mazisi hiç de o kadar eski değildir.

Asırlarca *Miftâhu'l - Ulûm*, *Telhîs*, *Mutavvel*, *Muhtasarü'l - Meânî* gibi hemen biri diğerinin özeti veya şerhi olan Arapça eserler, Türk münevverinin bu konudaki ihtiyacını karşılamıştır. Şeyh Ahmed el - Bardahî el - Âmidî'nin - eserden bahsedenlerin kaydına göre-1502'de yazdığı *Kitâb Câmi'-i Envâ'ü'l - Edebi'l - Farisi'sinin* "Sanâyi'l - Bedüyye mine'l - Arûz ve't - Ta'miye" adlı kısmı¹, *Muslihü'd - din Mustafa Surûrî* (1491-1562) nin 1549'da yazdığı *Bahrü'l - Maârif'i*² XVI. asrın sonu ile XVII. asır başlarında yaşamış olan (ö. 1631/1632) İsmail Hakkı Ankaravî'nin *Miftâhu'l - Belâğa ve Mısbâgu'l - Fesâha'sı*, *Müstakîmzâde'nin* XVIII. asır mahsulü olan *Istılâhât-ı Şiiriyye'si* bugün bilebildiğimiz bu alanın bizdeki ilk eserleridir. Elbette ki kütüphanelerimizde başkaları da bulunmaktadır; fakat gerek Avrupa ve gerekse Arap edebiyatlarında olduğu gibi, öyle dört başı mamur bir belâğat ve *rhétorique* kitabı yoktur. *Mutavvel* gibi, *Muhtasarü'l - Meânî* gibi bir eser olmuş ol-

¹ Bu kitapdan ilk defa Ali Emiri bahsetmiş (Âmid-i Sevdâ Mec., nr. 15, 16; Nisan 1325), daha sonra aynı eseri Doç. Dr. Kemal Eraslan bir tebliğ konusu yapmıştır. (Birinci Millî Türkoloji Kongresi, Tebliğler, İstanbul 1980, s. 3-8).

² Ömer Faruk Akün, "Surûrî" mad., İslâm Ansiklopedisi, cüz : 113, C. XI, İstanbul, 1968, s. 249-250.

saydı, bunun bize kadar gelmesi gerekirdi veya en azından varlığından habermiz olurdu. Esâsen bir belâğat geleneğimizin dahi teşekkül etmediğini söylemek yanlış olmaz. Bu bakımdan Tanzimat'a kadar ki devrede belâğatta veya rhéroque'de millilik meselesinin varlığından söz etmenin, hem devrin şartları hem de bu birkaç esere dayanarak mümkün görünmediğini söyleyebiliriz.

Nitekim yukarda adlarını saydığımız eserlere şöyle bir baktığımızda bu anlaşılmaktadır. Şeyh Ahmed el - Bardahî el - Âmidî, adı geçen kitabının "Sanâyî'l - Bedîyye mine'l - Arûz ve't - Ta'miye" faslında bir belâğat endişesi dahi gütmez. Esasında bu fasıl, bir lügat kitabının sonuna eklenmiştir ve lügat espirisi içerisinde bazı edebî ıstılahların çok basit tariflerinden ibarettir. Eserde yer yer birtakım Türkçe örnekler de yer almaktadır. Bahrü'l - Maarif ise, kadrosu çok daha zengin bir edebî ıstılahlar ve mazmûnlar kitabıdır. Türk edebiyatının kâidelerini ve belâğatını tesbit etmek şöyle dursun, bazı mazmûnların Arap ve Fars edebiyatlarındaki kullanılışlarını göstermek gibi bir gayretin içinde olan Surûrî, birçok terimlerde önce Arapça, sonra Farsça örnekler sıralamakta, yer yer de çoğu kendisine âit olan Türkçe örnekler vermektedir. Ankaravî'nin Miftâhü'l - Belâğa ve Mısbâhu'l - Fesâha'sı beyân ve bedî ilimlerine müstakil bölümler açmasına, bu konuda bizde yayınlanmış ilk kitap olmasına rağmen, Telhîs ve Menâzirü'l - İnşâ adlı Arap ve Fars belâğatının en meşhur iki kitabının tarif ve izahlarının Türkçe'ye naklinden başka bir özellik taşımadığı gibi, Türkçe örnekleri de dördü geçmez. Keza belirli sayıda edebî ıstılahları ele alan Müstakîmzâde de ancak birkaç Türkçe örnek vermektedir. Hattâ İstılâhat-ı Şiiriyye'de İmam Suyûtî'nin İmam Nevevî'den naklettiği "eş'âr-ı Arab ile iştigâl eylemek farz-ı kifâyedir" sözü kaydedilmekle, Arap şiirine ve onun kâide ve prensiplerine bir kudsîlik tanınmış olur.

Netice olarak söylemek gerekirse, Ankaravî'nin eserinin dışındakiler, birtakım edebî ıstılahların lügat çerçevesindeki basit açıklamalarından başka bilgi taşımadıkları gibi, devirlerinin icabı bir millî belâğat ortaya koymadıkları tabîî olmakla beraber, Türkçe'nin belâğatını yapmak, bu konudaki bazı terimleri Türk milletine mahsus bir edebiyat anlayışı çerçevesi içerisinde vermektен çok uzaktırlar. Acaba bu konudaki kitapların daha çok görüldüğü Tanzîmat sonrasında durum nedir?

Ankaravî'nin eseri 1284 (= 1867) de yayınlanır.³ 1870'de basılan diğer bir kitap Mugni'l - Küttâb'dır. Mehmed Nüzhet'in bu eseri de özellikle bir belâğat kitabı olmaktan çok, "kalem"e devam edecek gençlere gerekli bilgileri veren bir mâhiyet taşır. Bu bilgiler arasında "kitâbet usûlü, âdâb-ı kalem, usûl-i inşâ" da bulunmaktadır. Eserin "usûl-i inşâ ve kitâbet" bölümünde meânî, beyân ve bedî üzerinde durulur ve bu arada "ulûm-ı edebiyeye" den

³ [İstanbul], 1284, Tasvîr-i Efkâr mat., 218 S.

de bahsedilir. Yazar, meânî - beyân - bedîin tariflerini tamamiyle Arapça'ya göre yapmaktadır. Meselâ bu tariflerden biri şöyledir : “İlm-i meânî bir ilimdir ki onunla lâfz-ı Arabî'nin muktezâ-yı hâle mutâbık olan ahvâli malum olur”.⁴ Tariflerini Arapça'dan aynen tercüme ederek almayı yeterli gören, Türkçe'ye uygulama gereğini dahi duymayan yazarın şu açıklaması dikkate şâyândır : “Ulûm-i mezmûre lisân-ı Arabî'de olan fesâhat ve belâğatın hakâyık ve dekâyıkını tasrîh ve tavzîh için tesis olunmuş ve ıstılahatı dahi lisân-ı mezkûr üzre vaz' olunduğu gibi buna dâir kütüb-i müdevvene dahi hep Arapça yazılmış olduğundan bu tarifâtda lâfz-ı Arabî'nin muktezâ'yı hâle mutâbakâtı mezkûr ise de tarifât-ı mezkûreden maksûd olan mânâ yalnız elfâz-ı Arabîyenin ahvâline münhasır olmayıp çünkü her lisânın kendisine mahsûs bir fesâhat ve belâğatı olduğuna mebnî, fûnûn-ı mezkûre kâffe-i elsinede aranılması lâzım gelen fesâhat ve belâğatın kavâid-i esâsîyesini şâmil ve kâfil” dir.⁵ Mehmet Nüzhet, Arapça belâğat kitaplarındaki tarifleri aynen naklederek bunların Türkçe için de geçerli olduklarını söylemektedir. Aldığı bu tarifleri edebî eserlerimize dayanarak açıklaması beklenirken bunu da yapmamakta, ancak her dilin kendisine mahsus bir fesâhat ve belâğatının bulunduğunu ifade etmektedir.

Mehmet Mihri'nin Fenn-i Bedî⁶ ve Ahmed Hamdi'nin Teshîlü'l - Arûz ve'l - Kavâfi⁷ adlı eserleri burada bahis konusu edemeyeceğimiz kadar konumuzdan uzaktırlar. Artık bunlarda gördüğümüz Türkçe örnekler üzerinde de durmayacağız.

Süleyman Paşa'nın Mebâni'l-İnşâsı,⁸ bizde en zengin kadrolu belâğat veya edebî bilgiler mâhiyetindeki ilk kitaptır. Yazar “Dibâce”sinde Arap, Fars ve Fransız edebiyatının bu konudaki eserlerinden istifade ederek kitabını yazdığını belirtir.⁹ Süleyman Paşa kendisinden evvelkilere nisbetle bu konuda büyük bir merhaledir; kaynaklarından aldıklarını Türkçe'ye uygulamaya çalışmıştır. Belâğatın milliliği bakımından en mühim ve belki de tek özelliği, hemen hemen bütünü ile Türkçe örneklere dayanmış olması ve bizde Türk şiirinin ve bilhassa nesrinin bu alandaki eserlerde en geniş şekilde yer aldığı ilk kitap olmasıdır. Hattâ biraz daha ileri giderek diyebiliriz ki, Türk nesri ilk defa Mebâni'l - İnşâ'da en geniş şekilde yerini bulmuştur.

⁴ Mehmet Nüzhet, Mugni'l - Küttâb, İstanbul, 1286 (= 1869), Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne Mat., 466 S.

⁵ a. g. e., s. 69.

⁶ Taş baskı, 88 S.

⁷ İstanbul, 1288-1289 (= 1872), Terakkî Mat., 172 + 52 + 59 S.

⁸ c. 1-II, İstanbul, 1288-1289 (= 1971-1872), Mekteb-i Fûnûn-ı Harbiye-i Şâhâne Mat., 272, 290 S.

⁹ a.g.e., s. 4.

Ali Cemaleddin'in Arûz-ı Türkî (İlm-i Kavâfi, Sanayi-i Şiiriyye (ve İlm-i Bedî)¹⁰ adlı kitabı daha başlangıçta ismi ile dikkatimizi çekmektedir. Fakat bu başlık bizi aldatmasın. Çünkü karşımızda Türkçe arûzu anlatan bir kitap yoktur. Yazar eserinin girişinde şunları söylemektedir: "İlm-i arûzun usûl ve fûrûna istihsâl-i meleke etmek ve âsâr-ı nâ-çizânemi ileli arûz pençesine düşürmemek emniyesiyle Arûz-ı Endülüsî ve Arûz-ı Câmî nâm kitâb-ı belâğat - nisâblarını ehl ve erbâbından ahz ü talîm ile bi'd - defâat müzâkere ve mir'at-ı hayâlimde Türkçe bir arûzun telif ve tertibi suretini müşâhede, yani vicdân-ı perişânımda ced-be-ced Türk olup da eşâr-ı Arabî ve Fârisî nazm ve kıraat eylemek hevesinde bulunanları dahi arûz-ı Arabî ve Fârisî tekellüfünden kurtarmağı mülâhaza eylediğimden zikrolunan kitapların müellifleri rûhâniyetine mütevessilen havâs ve avâma fâide - bahş olacak yolda âlâyiş-i elfâzdan beri ve lûgat-ı garîbe-i gayr-ı me'nuse istimâline âri gâyet açık ve vâzih bir arûz tanzîm ve Arûz-ı Türkî nâmı ile tevşim ederek..."¹¹

Görüldüğü gibi yazar, "ced-be-ced Türk olup da" Arap ve Fars şiirini nazm ve kıraat" eylemek isteyenlere yardımcı olmak gayesini gütmektedir. Nitekim arûz veznine âit illetlerden bir kısmının Arap dilinde, bir kısmının yalnız Fars dilinde, bir kısmının da Arap ve Acem dilinde müşterek bulunduğunu kaydeder ve Türkçe hakkında herhangi bir şey söylemez. Yalnız bir yerinde "bahr-i tavîlden bahr-i kâmile gelinceye kadar olan bahirlerin birtakım fûrûâtını istihrâc ve izhâr etmeyip fakat buhûr-ı mezkûr şubâtından eşâr-ı Arabî'nin bazı vezinlerinde şuarâ-yı Fars ve Türk nâdiren inşâd-ı eşâr eylemişler..." der.¹² Bütün bunlara rağmen hemen belirtelim ki, yazar eserinin tamamında, birkaç istisnanın dışında, Türkçe örnekler dayanmaktadır.

Bizde klasik mânâdaki belâğatın tam kadrosunu veren ilk eser olan Ahmed Hamdi'nin Belâğat-ı Lisân-ı Osmânî¹³ si, Mihalicli Mustafa Efendi'nin Zübdetü'l - Beyân'ı¹⁴ Hacı İbrahim Efendi'nin Hadikatü'l - Beyân'ı¹⁵ ve Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâğat-ı Osmâniye¹⁶ sinde belâğatın millîliği meselesini ve buna dâir hususları göremiyoruz. Yalnız artık örneklerin hemen hemen hepsinin Türkçe olduğunu ve bunun bir gelenek halini aldığını söyleyelim. Yalnız bu eserlerin örnekler bakımından bir zenginliğe sahip olmadıklarını da ilâve edelim. Bunların içinde Zübdetü'l - Beyân hatırdâ daha iyi kalması düşüncesi ile örneklerinde Türkçe atasözlerinden hareket etmiştir ki bu ayrıca anılmaya değer.

¹⁰ İstanbul, 1291 (= 1874/1875), 168 S.

¹¹ a. g. e., s. 3-4.

¹² a. g. e., s. 28.

¹³ İstanbul, 1293 (= 1876), Matbaa-i Âmire, 128 S.

¹⁴ İstanbul, 1297 (= 1880), Mihran Mat., 100 S.

¹⁵ İstanbul, 1298 (= 1881) Mihran Mat. Cüz : 1, II, 136 S.

¹⁶ İstanbul, 1298 (= 1881/1882), Mahmut Bey Mat., 204 S.

Buraya kadar üzerinde durduğumuz eserlerde açıkça millî belâğat konusu görünmemektedir. Millîliğe doğru gidişin ilk işâretlerinden biri olarak vasıflandıracağımız taraf, örneklerin kendi edebî eserlerimize dayanması ve bunun bilhassa Süleyman Paşa ile Ali Cemaleddin'de görülmesidir.

Recâizâde Mahmud Ekrem'in Talîm-i Edebiyat'ına geçmezden önce, Tanzimat sonrası Türk edebiyatının en önde gelen ismi olan Namık Kemâl'in bu konudaki düşüncesinden bahsetmek istiyoruz. Bilindiği gibi Namık Kemâl aynı zamanda Tanzimat sonrası Türk edebiyatının mutlaka kendisinden bahsedilmesi gereken bir nazariyecisidir. N. Kemâl, daha 1866'da neşrettiği "Lisân-ı Osmânînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir"¹⁷ adlı makalesinde; edebiyatımızın ıslahı için ileri sürdüğü maddelere ilâveten, görüşlerinin gerçekleşmesini sağlayacak hususlar arasında "lisanımıza mahsûs bir belâğat kitabının telîf ve tedrisi"ni de sayar. Çünkü ona göre bir insan "maarif-i edebîyeyi başka lisanından tahsil ede elbette kendi lisanının edebiyatında taklit şâibesinden kurtulamaz". N. Kemâl'in bu görüşü diğer makale, mektup ve tenkitlerinde de devam eder. Fakat asıl hareket noktası bu olduğu için ayrıntıya girmeyip bu kadarla yetineceğiz. Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâğat-ı Osmânîye'sinin münakaşalarında belâğatın millîliği konusundan bahsedilir. Fakat bu Talîm-i Edebiyat'ın üç senelik taş baskısından sonraki hurufât baskısı devresine rastladığı için, Recâizâde'nin eserinden sonra ele alacağız.

Rhétorique'in millîliği konusu asıl Recâizâde tarafından ortaya atılır ve kısmen de olsa uygulanır. Recâizâde 3 Ekim 1879'da Mekteb-i Mülkiye'nin "Edebiyat-ı Osmânîye" hocalığına tayin edilir. Daha ilk derslerinde "lisân-ı edebiyatımızda ekser kâideler, şîveler Arapça'dan Fârisî'den ve bazan el-sine-i garbiyyeden alınmakla bu lisanlarda cârî kâffe-i kavâid ve usûlü ve şîveleri lisânımızda ve edebiyatımızda ceryan ettirmeye ne mecburuz ne de buna imkân tasavvur olunabilir"¹⁸ dediği gibi, bu derslerden meydana gelen Talîm-i Edebiyat'ın hurufât baskısındaki "Hâtîme"de de "lisânımızın sarf ve nahvi ve beyân ve bedîi (yani belâğatı) dahi kendisinden çıkarılmak lâzım gelirdi"¹⁹ sözleri ile daha evvel bunun yapılmadığına işâret etmektedir. Talîm-i Edebiyat'taki kâideleri "âsâr-ı kalemiyyeleri edebiyât-ı millîyemize bi-hakkın şeref veren, eâzım-ı üdebâmızın âsâr-ı bedîiyyesinden ahz ve vaz eder gibi yazmaya çalıştığını söyler.²⁰ Yukarda üzerinde durduğumuz yazarların hemen hiç birinde bu derece açık bir şekilde edebî eserlerimizden çıkarılacak bir belâğat fikri bulunmamaktadır. Yine aynı "Hâtîme"de bu nevî edebî kâidelerin Araplarda pek mükemmel bir şekilde mevcut ve yazılı

¹⁷ Tasvîr-i Efkâr, nr, 416-417, 16 ve 19 Rebiülahir 1283.

¹⁸ Talîm-i Edebiyat, Taş bas., s. 16.

¹⁹ Talîm-i Edebiyat, İstanbul, 1299 (1882), Mihran Mat., s. 381.

²⁰ a. g. e., s. 382.

bulunduğu ve hazır Muteavel'in de tercümesi yapılmış olduğu halde; adı geçen eserin hülâsası ile yetinmeyip - ki kendisinden öncekilerin hemen büyük bir kısmı bu yolu, yani Telhis'i veya Mutavvel'i hülâsa etmekten öteye geçememişlerdir - eserini yazış sebebini açıkladığı sırada "Arapça demek olmadığını teslimde çaresizlik der - kâr olan Osmanlıca'nın kavâid-i edebîyesi dahi kendi tabîatına, mîzacına, hâline göre tayin ve tedvîn edilmek iktizâ edeceği itikadından" kendisini alamadığını söyler.²¹ Halbuki daha evvelki yazarlarda bunun tam aksini görmekteyiz.

Recâizâde'nin bu fikri devrinde oldukça geniş akis bulmuştur. Aylarca devam eden Talîm-i Edebiyat münakaşalarında üzerinde durulan konulardan biri de belâğatın millîliği meselesidir. Talîm-i Edebiyat'ın en önde gelen mûarızı Hacı İbrahim Efendi'nin tenkitlerinin kaynağı ve dayanağı Arap belâğatıdır. Recâizâde verdiği cevapların birinde âdetâ isyân eder : "Arapça olmayan şu biçâre lisân-ı Osmânî'nin dahi kendisine mahsûs kavâid-i belâğatını tedvin ve tarifde Osmanlı erbâb-ı tedkiki dahi biraz kendi hürriyet-i itibârâtına terk olunsalar acaba dünya mı yıkılır kıyamet mi kopar"²². Halbuki Hacı İbrahim Efendi Arapça beyan kitaplarında açıklanan istiâre meseleleri ile Talîm-i Edebiyat'daki izahların farklı olduğu, lisanımızın edebiyatı için Arapça kâidelerin dürüst bir miyâr ve bunların sadece Arapça'ya değil Türkçe'ye de uygun geldiğini ileri sürmektedir.²³ Recâizâde ise verdiği cevapda Latince ve Fransızca ayrı ayrı diller olduğu gibi, Arapça ile Osmanlıca başka başka lisanlardır. Her dilin belâğatı kendisine mahsustur. Şu halde Osmanlı lisanının belâğat kâideleri içinde Arabinkine muhâlif olanların bulunması tabiidir demektedir.²⁴

Bu münakaşalarda Recâizâde tarafını tutan kalemlerin yanında, Hacı İbrahim Efendi'nin fikirlerini destekleyenler de bulunmaktadır. Biz burada bunun ayrıntısına girmeyeceğiz. Yalnız Ahmed Midhat Efendi'nin şu sözlerini nakletmeden de geçemeyeceğiz : "Talîm-i Edebiyat Arapça için değil Osmanlıca için yazılmıştır . . . . . şimdiye kadar kavâid-i Arabîye bir Osmanlı lisanı yapmamış belki Osmanlı lisânı kendi istiklâlini isbâta yaklaştıkça kavâidini dahi Talîm-i Edebiyat sâhibi gibi müdekkikleri ihtara başlamıştır"²⁵.

Artık açık ve kesin bir şekilde rhétorique'in veya belâğatın millîliği meselesi fikri ortaya çıkmıştır. Fakat. bunun plân ve programı, nasıl olacağı,

²¹ a. g. e., s. 383.

²² Tekrâr ve Tavzîh, Tercümân-ı Hakikat, nr. 1292, 19 Zilkade 1299/3 Teşrinievvel 1882.

²³ El - Hac İbrahim, Mülâhazât, Tercümân-ı Hakikat, nr. 1293, 20 Zilkade 1299/4 Teşrinievvel 1882.

²⁴ Recâizâde Mahmut Ekrem, Müdâfaat, Tercümân-ı Hakikat, nr. 1295, 6 Teşrinievvel 1882.

²⁵ Ahmet Midhat Efendi, Tâlîm-i Edebiyat Ve Mûahezât, Tercümân-ı Hakikat, nr. 1298, 10 Ekim 1882.

nelerden teşekkül edeceği konusunda elimizde bir şey yoktur. Gerçi Recâzâde bizzat eseri ile bunu yaptığı kanaatindedir. Nitekim gerek taş basmalardaki girişinde, gerek hurûfât baskıdaki hâtimesinde ve gerekse tenkitlere verdiği cevaplarda eserinde gösterdiği kâide ve prensipleri hâlihazırdaki Türk edebiyatının mahsûllerinden çıkardığını söylemektedir. Hattâ bunun böyle olduğuna başkaları da şahitlik etmektedir. Meselâ Nâmık Kemâl Talîm-i Edebiyat için yazdığı "Takrîz"de "milletin edebiyata olan kabiliyet-i külliyesini tarîk-i istikmâle sevk için lâzım olan esbâbın biri de kavâid-i edebî bize mahsus bir tarzda tedvini idi. Meziyyâtını ifhâma nâmını zikretmek kâfi olan edib-i marifet - perver Ekrem Bey Talîm-i Edebiyat'ında bu ihtiyacı ifâ eyledi." ²⁶ demektedir. Bu fikirlerden hareketle Talîm-i Edebiyat'ın yarım kalmış, tamamlanamamış plân ve programlarının, millî rhétorique'in veya belâğatın plân ve programı olduğunu söyleyemeyiz. Ama Talîm-i Edebiyat'ın bir başlangıç, bu alanda bir deneme olduğunu kesinlikle ve rahatlıkla ifâde edebiliriz. Edebî eserlerimiz Talîm-i Edebiyat'ta sistemli bir şekilde yer almıştır. Hattâ Recâzâde daha da ileri giderek açıklamalarında edebî eserlerimizin tenkitlerini yapar, bu konuda kendisinden evvel söylenmiş olanları bize has ölçüler içerisinde tenkit eder ve birkaç yerde anlattığı edebî kâide hakkında dilimizin diğer dillere nisbetle daha elverişli olduğunu söyler.

Birkaç örnek vermek gerekirse, fesâhatı bozan maddeler arasında "el-fâz-ı Türkiye ve ecnebîye ile Arabî ve Farişî kelimeleri izafet-i Farişîye kâidesince yekdiğerine ilsâk ve itbâ eylemektir" i saydıktan, eski ve yeni şâirlerimizden 24 örnek verdikten sonra şunları söyler: "Bu türlü izâfetler lisanımızın fesâhatını ihlâl eden hatâyatın birincisi addolunmaya şâyândır" ²⁷.

İstiâre-i temsîliye'den bahsederken de "istiâre-i temsîliyede kâide-i umûmiye müsteârun lehe âit ahvâl zikrolunmaktadır. Şu kadar ki istiâre-i âdiyede müsteârun minhün müsteârun lehe bi'l-izâfe zikr ve tasrihindeki şart-ı cevâz kabilinden olarak istiâre-i temsîliyede dahi

"Âyineye girdi aks ü âkis"

tasavvur-ı şâirânesi gibi - hayal ve misâli hem - âgûş-ı ittihat göstermek elvâh-ı edebîye teşkili fâide-i mühimmesine mukâbil olmak üzere- müsteârun minh ve levâzımı ile müsteârun leh ve levâzımı yekdiğerine mezc ederek zikr ve tasrih etmek câizdir. Ve hattâ edebiyât-ı Osmânîye elsine-i sâire edebiyatı içinde bir mevki-i imtiyâz bahş ettirecek meziyyet-i âliye dahi sanâyi-i edebîyemizin o türlü bedâiye olan istidâd-ı fevkalâdesidir" ²⁸ demekle lisanımızın bu özelliğine bilhassa dikkati çekmektedir.

Birçok belâgat yazarımızın kadrosuna bile almadığı "müşâkele" sanatını Recâzâde'nin şu şekilde bir açıklama ile ele alması son derece mühimdir: "Müşâkele sanatı bizim lisanının en parlak bir tavr-ı beyânıdır" ²⁹. Bu sana-

²⁶ Talîm-i Edebiyat, s. 394-395.

^{27, 28, 29} a. g. e., s. 84, 87; 236, 289.

tın bazan “teşhis” ile karıştırıldığını yani iyice anlaşılmadığını da söylersek, Recâizâde’nin bu farklı bakışı daha da ehemmiyet kazanır.³⁰

Netice olarak söylemek gerekirse Recâizâde dilimize mahsûs ve kendi edebî eserlerimizden çıkarılan bir millî rhétorique kitabının yazılması fikrini ortaya atmış, müdafaasını yapmış; plân ve programını tam ortaya koyamamakla beraber, edebî kâidelerin açıklanmasını hemen hemen bütünü ile Türkçe örneklere dayandırmış, birkaç edebî sanattaki dilimizin imkânlarının diğer dillerden daha fazla olduğuna işâretle, lisanımızın özelliğini edebî sanatlarda tesbit etmiştir.

Acaba bu başlangıç Recâizâde’den sonra devam edebilmiş midir? Şimdi de daha sonraki eserleri bu gözle bir süzgeçten geçirmek istiyoruz. Yalnız önce, yukarda temas ettiğimiz ve Talim-i Edebiyat’ın basıldığı sıralarda³¹ yapıldığını bildiğimiz Belâgat-ı Osmânîye münakaşalarında ortaya atılan millî belâgat fikrinden de söz etmemiz gerekmektedir.

Cevdet Paşa’nın Belâgat-ı Osmânîye’si yayınlanınca geniş akisler uyanırır.³² Münakaşaların alevlendiği bir zamanda Ahmed Midhat Efendi, “Belâgat-ı Osmânîye Mebâhisinden Hâsıl Olan “Menfaat”” başlıklı yazısında şunları söyler : “Belâgat-ı Osmânîyenin belâgat-ı Arabîyeden başka bir şey olduğunun bu defaki mübâhese ile pek çok kimseler nezdinde tahakkuk etmiş olmasını yine belâgat mübâhesesinden hâsıl olan en büyük bir menfaat olmak üzere telâkkî eyeriz”.³³ Aynı yazar bir sonraki yazısında da “belâgat-ı Osmânîyenin belâgat-ı Arabîyeden başka bir şey olduğunu itikât eyleyenlerin bu itikadı Osmanlı lisanının dahi Arap lisanından başka bir şey olması hakkındaki diğer itikattan tevellüt eyer”.³⁴ diyerek Türkçe’ye mahsus bir belâgat yani millî bir belâgat ihtiyacından bahseder. Bu fikir, münakaşacılaran Abdurrahman Süreyya tarafından şartlı kabul edilirken, Hacı İbrahim Efendi tarafından reddedilirse de burada bunun ayrıntısına girmeyeceğiz.³⁵

Abdurrahman Fehmi Tedrisât-ı Edebiyye³⁶ si ile birçok yönlerden Recâizâde’nin ilk takipçisidir. Fakat millî rhétorique noktasından Talim-i

³⁰ Meselâ bu yanlış anlayanlardan biri Süleyman Paşa’dır. bk. Mebâni’l- İnşâ, c. I, s. 57.

³¹ Recâizâde’nin eserini bastırmak için Maarif Nezâreti’ni sunduğu ve Talim-i Edebiyat’ın başına koyduğu istidâ 28 Safer 1299 (20 Ocak 1882) tarihini taşır. Ahmed Midhat Efendi’nin Belâgat-ı Osmanîye hakkındaki bahis konusu yazısı ise 27 Şubat 1882 tarihlidir.

³² Belâgat-ı Osmânîye’nin uyandırdığı akisler hakkında bk. Kâzım Yetiş, Cevdet Paşa’nın Belâgat-ı Osmânîye’si ve Uyandırdığı Akisler, I-III, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl : 12, nr. 1, 2, Ocak, Nisan 1983; Yıl : 13, nr. 1, Ocak 1984.

³³ Tercümân-ı Hakikat, nr. 1109, 27 Şubat 1882.

³⁴ Belâgat-ı Osmânîye, a. g. gazete, nr. 1110, 28 Şubat 1882.

³⁵ Bu münakaşalar ayrıntılı şekilde (32) numaralı notda belirtilen yazımızda ele alınmıştır.

³⁶ İstanbul, 1302, Karabet ve Kasbar Mat., 176 S.

Edebiyat yazarından tamamı ile ayrılır. Abdurrahman Fehmi mukaddimesinde “Mekteb-i Hukuk-i Şâhâne’de min-gayr-i istîhal talîmine memur olduğum kitâbet ve kavânîn-i üslûb ve usûl-i hitâbet derslerini, Sa’leb ve Râgıb-ı İsbahânîlerin, Câhizlerin, İbn-i Kuteybelerin, İbn-i Haldûn vesâir zevk-âşinâ-yı belâğat olan ser-emedân-ı üdebâ-yı Arabiyyenin beyân ve irâe eyledikleri kavâid dairesinde ve Garp müellifin-i üdebâsının vaz eyledikleri usul-i müsatehsene dahilinde talîm ve izaha sa’y ve gayret olunmuş..”³⁷ demektedir ki bu konuda Recâizade’den ayrılmıştır. Fakat fesâhatı üslûbun içerisinde ve üslûb özellikleri çerçevesinde değerlendirmesi ve burada dilimizin bazı özel kullanışlarına dikkat etmesi bakımından Abdurrahman Fehmi’nin Recâizade’nin yolundan gittiği söylenebilir. Nitekim “muhalefet-i kıyas” bahsinde Abdülhak Hâmid ve Fuzûlî’den aldığı parçalardaki “düşebilmez”, “batabilmedi”, “görebilmedi” kullanışlarının doğru olmadığını, iktidârî fiillerin ancak müsbetinde böyle bir tasarrufun mümkün olabileceğini söylemektedir.³⁸ Keza yazarın aynı konudaki şu sözleri de onun eserinde bulunan millî belâğata ait unsurlar olarak gösterilebilir : “Muhalefet-ı kıyas ve istimâl-i nekâyis-i edebîyesi kavâid-i belâğat kitaplarında birer sûretle tarif olunmuş. Meselâ “müstedell” yerinde “müstedlel” ve “sâkine” yerinde “meskûne”, “vâride” yerinde “mevrûde” kelimeleri muhalefet-i kıyasa misâl getirilmiş; ve “şebâb” yerinde “şebâbet” denilmesi dahi bu mebhasda muhalefet-i sevâp gösterilmek istenilmiş!

Evvelâ şurasını nazar-ı mütâleaya almak isteriz ki bir Osmanlı belâğat kitabında bu nevî elfâzın mîyâr-ı fesâhatı olarak kabul olunacak kavâid, kavâid-i sarfiye-i Osmanîye olmak iktizâ eder; “mevrûde”, “meskûne” kelimelerinin kıyasa muhâlif olduğunu bize irâe eyleyen şey, sarf-ı Arabîdir”³⁹. Fakat bu nevi açıklamalar konunun tabiatında vardır. Üstelik bu iki küçük örnek yazarın mukaddimesindeki tavrı ile tezat teşkil etmeyecek bir mahiyettedir.

İbnü’l - Kâmil Mehmed Abdurrahman’ın Belâğat-ı Osmânîye⁴⁰, Mehmed Rifat’ın Mecâmiü’l-edeb⁴¹, Menemenlizâde Mehmed Tahir’in Osmanlı Edebiyatı⁴² Mehmed Celâl’in Osmanlı Edebiyatı Nümûneleri⁴³, İsmail Hakkı’nın Esrâr-ı Belâğat⁴⁴ larında millî rhétorique konusu ile ilgili herhangi bir kayda rasthyamıyoruz. Hattâ bunlardan Mehmed Rifat eserinin mukaddimesinde “lisan-ı Osmânî - “zemîn-i ifâdesi menâkıb-ı tabîyyât için tertîb olunmuş bir nümûne-hâne gibi üç iklîm-i cesîmin mahsûl-ı tabîyatını câmi bulunduğu

³⁷, ³⁸, ³⁹ a. g. e., s. 10-11, 25-26, 27.

⁴⁰ Dersaâdet, 1309, Kasbar Mat., 80 S.

⁴¹ Dersaâdet, 1308, Kasbar Mat., 936 S.

⁴² [İstanbul], 1310, Kasbar Mat., 234 S.

⁴³ Dersaâdet, 1312, Matbaa-i Safa ve Enver, 615 S.

⁴⁴ Esrâr-ı Belâğat Mukaddime, Konstantiniyye, 1317, Matbaa-i Ebuzziya, 100 S.; I. Cüz, İstanbul, 1318, A. Asadoryan Ş. M. Mat., 156 S.

cihetle derûnunda cilvesâz-ı tenezzüh olan efkâr-ı endîşe Arap bâdiyelerinin esmâr-ı efkârı ile Rum ve İran çemen-zârlarının ezhâr-ı âsârını cem' ederek güldeste-i beyânına beğendiği gibi zînet veren" bir lisân olduğu cihetle bunun belâğatı Arap ve Fars belâğatlarına merbût ve müteallik olmak zarurîdir"⁴⁵ demektedir. Mehmed Rifat Nâmık Kemâl'in dilimiz hakkındaki fikirlerini farklı değerlendirerek değil millî bir belâğat, Arap ve Fars belâğatlarına bağlı bir belâğat düşünmektedir. Halbuki yukarda Nâmık Kemâl'in bu konudaki fikrini gördük.

Meşrûtiyet devrine geldiğimizde de, Süleyman Fehmi'nin Edebiyat,⁴⁶ Midhat Cemâl'in Edebiyat Dersleri⁴⁷nde de kezâ millî rhétorique'e âit kayıtlara rastlıyamıyoruz. Mamafih isimlerini söylediğimiz eserlerden Osmanlı Edebiyatı, Osmanlı Edebiyatı Nümûneleri, Edebiyat Dersleri, Şark veya Garp kaynaklarından istifade etseler de, tavırlarını açıkça belli etmemekle beraber anlattıkları kâide ve prensipleri doğrudan doğruya kendi edebî eserlerimize dayandırmaktadırlar. Binâenaleyh Recâizâde'nin açtığı çığır bu mânâda devam etmiştir.

Klasik mânâda bir belâğat kitabı olan yani fesâhat, meâni, beyan ve bedî fenlerini içine alan "Mîzanü'l - Belâğa"⁴⁸ nın üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir. Abdurrahman Süreyya eserinin "mukaddime"sinde :

"Efendiler!

Tevfikât-ı bâliga-i semedanîyeye mütevessilen bugün fenn-i belâğat tedrisine başlıyoruz :

Fakat maksada şürû' etmezden evvel mevzû-ı bahs hangi lisanın belâğatı olduğunu anlamalıyız"⁴⁹ dedikten sonra Arap, İbranî, Yunan, Lâtin vs. lisanların belâğatlarının ayrı ayrı ve kendi tarihleri içerisinde yer yer teferruatta bazı değişiklikler geçirdiğine dikkati çeker. Osmanlı hânedânı zamanında Türkçe'nin resmî dil olarak kabul edildiğine ve zamanla gelişip zenginleştiğine işâretle "âsâr-ı fâika-i eslâf ve ahlâfı mîzân ittihazı ile üslûb-ı muhâtaba ve mükâtebeyi mazbutiyyet altına almak üzere fenn-i belâğat-ı Türkiye'nin tedvînine mecbûriyet hâsıl olmuştur ki bu risâlemizde mevzûbahs olur.

Bu tafsilâta nazaran im'anla bakılsa ne esâlib-i Arabîye ve ne de tamamî ile şîve-i ifâde-i Farisîye'yi tatbiken bizim için tedvîn-i fenn-i belâğat mümkün olmadığı gibi vaz'-ı kavâidinde dahi sâir kabâil-i Türkiye'nin muhâtabât ve mükâtebâtı sened-i ittihaz edilemez"⁵⁰ hükmüne varır.

⁴⁵ Mecâmiü'l - Edeb, s. 6.

⁴⁶ Dersâdet, Hilâl Mat., 360 S.

⁴⁷ Dersâdet, 1326, Karagöz Mat., 94 S.

⁴⁸ İstanbul, 1303, Ceride-i Askeriye Mat., 405 S.

⁴⁹ Mîzanü'l - Belâğa, s. 2.

⁵⁰ a. g. e., s. 6-7.

Abdurrahman Süreyya iskelet olarak bütünü ile Arap belâğatına bağlı kalmakla beraber, aldığı bu programı tamamı ile Türkçe olarak düşünüyor. Meselâ “tenâfür-i huruf” dan bahsederken söylediği şu sözler dikkate şâyândır : “Tenâfürün asıl menşei ise lisânın alışık olmadığı mehâric ve darebâta uğramasıdır.

Görülmez mi ki, küçüklükten lisanı alışmayan bir adam başka bir lisanın tekellümünde güçlük çekerek ekser kelimâtını derece-i muntehâ-yı tenâfürde buluyor :

Görülmez mi ki, elsine-i ecnebîyeden belki de Arabî ve Farisî'den alınan kelimeleri tenâfürden kurtarmak için asıl ehlinin şive-i telâffuzu üzere ibkâ olunmayıp Türkçeleştiriliyor”⁵¹.

Muallim Nâci İstılâhât-ı Edebîye⁵² sinin “ifade-i mahsûsa”sında “icrâsı iktidârımın kat kat fevkinde olduğunu muterif bulunduğum “lisânımız için bir ıstılâhât-ı edebîye kâmusu yazmak” fikri arasına zihnimi işğal ederdi”, “İslahât-ı Edebiye nâmı ile meydana çıkmağa başlayan bu bendler edebiyat-ı Türkiye'nin fen olmak haysiyeti ile kâffe-i levâzımı bir yere cem' etmek gibi büyücek bir maksatla yazılıyor” dedikten başka”, “İhtâr” başlığı altında “bu ıstılâhâta dâir verdiğim izâhat “edebiyat-ı Türkiye”nin şimdiki hâline ve istikbâline göredir. Öteden beri Arap veya Fars tarz-ı edebîsini aynen kabul etmek fikrine iştirak edenlerden değilim”⁵³ yollu bir ifâde ile açıkça tavrını ortaya koyar. Muallim Nâci'den de sadece bir örnek alacağız : “İstihdam” sanatını “bir lâfzın delâlet ettiği iki mânâyı maan irâde ile her birini münâsib olan cihete sarf etmektedir” şeklinde tarif eden Muallim Nâci, şu açıklamayı da yapmak ihtiyacını duyar :

“Edebiyat-ı Arabîye kitaplarında tarif olunduğu üzere “iki mânâsı olan bir lâfız ile evveleminde mânâlarının birini murad edip badehü o lâfza râci olan zamir ile diğer mânâsını kâsd etmek veya lâfza râci olan iki zamirden biri ile bir mânâsını, diğeri ile de diğer mânâsını irâde eylemek”den ibâret bulunan istihdâmın edebiyat-ı Türkiye icrâsı mugâyeret-i şive-i lisan icâb-ı tabîisince hemen hiç yakışık almamakta olduğu gibi, sûret-i icrâsındaki tekellüfe nazaran fehmi tas'ib edeceği dahi âşikâr bulunduğundan bu tarife mutabık olan istihdâmın edebiyat-ı Türkiye'ye müteallik muhassenâttan addolunması lâzım gelir”⁵⁴. Böylece öteden beri bilinen ve meselâ Mehmed Rifat tarafından, Muallim Nâci'nin Türkçe'ye uygun görmediği şekliyle tarif olunan⁵⁵ istihdâm sanatı, bir millî hüviyet kazanıyor.

⁵¹ a. g. e., s. 11.

⁵² İstanbul, 1307, A. Asadoryan Ş. M. Mat., 280 S.

⁵³ İstılâhât-ı Edebiyye, s. 3, 4, 5.

⁵⁴ a. g. e., s. 8-9.

⁵⁵ Mecâmiü'l - Edeb, s. 377.

Ali Nazîma'nın Muhtıra-i Belâğat'ını (1308) Ruscuklu M. Hayri'nin Belâğat'ını (1308), Hacı İbrahim Efendi'nin "Şerh-i Belâğat(1301)ını ve Edebiyat-ı Osmânîye(1305)sini, Diyarbekirli Saîd Paşa'nın Mîzânü'l - Edeb (1305) ini konumuzun dışında tutuyoruz. Çünkü bunlarda millî belâğat bakımından dikkate değer bir kayda rastlamadık. Kezâ İbradali Mehmed Şükrü'nün İlm-i Belâğat (R. 1318) ını da aynı şekilde değerlendiriyoruz.

Fakat bunlara karşılık Reşid'in Nazariyyât-ı Edebiyye (1328) si, Şehâbeddin Süleyman'ın Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat 1329) ı, Köprülüzâde Mehmed Fuad ve Şehâbeddin Süleyman'ın beraber yazdıkları Malûmât-ı Edebiyye'leri 1330), Ali Ekrem'in Darülfünûn'da Edebiyat Dersleri adlı eseri Recâizâde'nin başlattığı hareketin Cumhuriyetten evvelki son ve en güzel örnekleridir.

Çoğu zaman Türkçe örneklerle bile gerek görülmeden asırlarca Arap belâğatının okunduğu veya okutulduğu düşünülecek olursa, Recâizâde'nin başlattığı hareketin ehemmiyeti anlaşılır. Hareket devrin şartlarının da yardımı ile bir noktada hedefine ulaşmıştır. Bu gelişmeye rağmen, Türk edebiyatının ve Türk dilinin doğrudan doğruya kendi içinden çıkarılmış, başka edebiyatların rhétorique kitaplarına bağlı kalmaksızın millî rhétorique yolunda tam ve açık bir programı ortaya koymak gayesine yönelmiş ve bunu gerçekleştirmiş bir eser henüz ortaya çıkmamıştır.